

УДК 821.161.1-2

DOI 10.31654/2520-6966-2025-27F-114-89-101

Сквіра Н. М.

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу зарубіжних і слов'янських літератур
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
skviranata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6602-4641>

**Сміх Григорія Сковороди та Миколи Гоголя: генеза,
функціонування, семантичний код**

У статті досліджується природа сміху як художньо вираженої категорії у творчості Григорія Сковороди та Миколи Гоголя. Авторка доводить, що домінантами поетики обох письменників є не лише позірні перехресні мотиви, образи, біблійна ідейно-символічна парадигма, а й схожі моделі власного духовного досвіду, сенсопошуків, бого- та самопізнання.

Ключові слова: сміх, сміхове слово, поетика, рецепція, Біблія.

Останніми роками в гуманітаристиці посилюється інтерес до феномену сміху у філософській, естетичній, культурологічній та інших царинах. Сучасне літературознавство акцентує увагу на питаннях сміхового світу, сміхової культури, сміхового слова, карнавального дискурсу, співвідношенні трагічного і комічного, комічного та смішного тощо.

Окремі аспекти вивчення сміхового слова, способів створення комічного в сквородіані висвітлено в працях Н. Левченко [7], І. Матковської [9], Г. Ноги [10; 11], Т. Шевчук [14] та інших дослідників. Гоголевий геній комічного й сміхове слово неодноразово ставали об'єктом осмислення С. Аверинцева [1], М. Бахтіна [2], А. Гольденберга [4], І. Золотуського [6], Ю. Манна [8] й ін. Однак досі немає праць, що висвітлювали б унікально репрезентований сміховий елемент не як проблему стилю, а як художньо виражену категорію у творчості Григорія Сковороди та Миколи Гоголя, для якої домінантами є не лише позірні перехресні мотиви, образи, біблійна ідейно-символічна парадигма, а й схожі моделі власного духовного досвіду, сенсопошуків, бого- та самопізнання.

Феноменальні знавці Біблії як символічно-знакової симфонічної єдності й Гоголь, і Сковорода вважали, що одне з головних завдань кожного — пізнати себе та, викоринивши глибинні пристрасті,

воскреснути в новому житті, перетворитися на «нову людину». Джерело людського щастя, декларує слобожанський любомудр, – у вірі в Господа, у підкоренні Тому, Хто є не лише страдником, а й символом досконалої людини з органічними її природі сміхом, радістю, веселістю: «...бѣдныи ни мало не вникнули внутрь себе, кои Христа с Его друзьями называют Меланхоликом. Отсюда родится и несмысленный тот запрос: смѣялся ли когда Христос? Сей вопрос весьма схож с премудрым сим: бывает ли когда горячее Солнце? Что ты говоришь? Христос есть сам Авраамов сын Исаак, то есть Смѣх, Радость и Веселіе, Сладость, Мир и Празднество...» [5, с. 330]. Так Сковорода буквально руйнує традиційну для барокового мислення модель плачу як константу образу Христа, витворюючи власні символічно-алегоричні конструкції.

Сміху Гоголя вже перших повістей «Вечорів на хуторі біля Диканьки» притаманний народно-святковий реєстр, який характеризує тональність та образну систему, а вже з «Миргорода» сміх набуває рис гротескного реалізму, народно-святкового утопізму. Слушними є зауваги М. Бахтіна щодо виправдання сміху Гоголем тогочасною «обмеженою мораллю». Власне, у такий спосіб письменник немов приборкував невідому силу амбівалентного сміху, утискаючи її в офіційні рамки, з іншого боку – вказуючи на людські пристрасті, виопуклював недосконалий зріз цілого суспільства, де зрештою серйозною лишається тільки стихія сміху. Невипадково С. Аверинцев зауважував конфлікт між комічним генієм і православною совістю, що наблизив смерть Гоголя: «Глибоко вкорінена російська недовіра до сміху пов'язана саме з тим, що він, як і належить сміху, скасовує всі соціальні конвенції, що він вислизає від контролю волі, що він – "стихія", яка погано піддається приборканню» [1, с. 362].

Гоголь, іменуючи себе «слугою» та «заступником» сміху [3, т. 5, с. 169], переконаний, що сміх виступає тією зброєю, яка допомагає наблизити людину до образу Божого, примиряючи в ній внутрішнє і зовнішнє. У ставленні до гоголівських героїв, навіть сповнених негативних рис, завжди прозирає не цілковита відроза, а спектр емоцій, де співчуття на передньому плані. Такий емпатійний парадокс пояснюється не лише демонструванням гріхів, а й насамперед сміхом, що ґрунтується на любові, «високій любові до людства» [3, т. 4, с. 458]: «Во глубине холодного смеха могут отыскаться горячие искры вечной могучей любви» [3, т. 4, с. 470]. Саме ця формула стане ключовою й розіллється в подальшій творчості письменника, оприявившись у таїні метаморфози як ідей («Что признавалось пустым,

может явиться потом вооруженное строгим значеньем» [3, т. 4, с. 470]), так і людської натури («И почему знать – может быть, будет признано потом всеми, что в силу тех же законов, почему гордый и сильный человек является ничтожным и слабым в несчастии, а слабый возрастает, как исполин, среди бед, – в силу тех же самых законов, кто льет часто душевные, глубокие слезы, тот, кажется, более всех смеется на свете!...» [3, т. 4, с. 470]).

Сміх, за Сковородою, має виховне спрямування, а також є каталізатором очищення душі й тіла, адже тілесне здоров'я неодмінно пов'язане з душевним спокоєм, тож, стверджує автор, печаль згубна для життя й породжує нищість духовну: «Возлети на небеса, хоть в версальскіи лѣсаа. / Вздѣнь одежду золотую, / Вздѣнь и шапку хоть царскую. / Когда ты не весьол, то всьо ты нищ и гол. / Проживи хоть 300 лѣт, преживи хоть цѣлый свѣт. / Что тебѣ то помогает, / Естли сердце внутри рыдает? / Когда ты не весіол, то всьо ты мертв и гол» [5, с. 81]. На слушну думку Г. Ноги, «поняття "серце – радість – сміх" мають становити у системі Сковороди єдине ціле, і лише тоді сміх зреалізовує своє істинне призначення» [11, с. 78]. «Видь ты слышал от Їереміи, что Сердце точный есть Человѣк. В сердцѣ всѣ Уды! Так для чего ж не смѣяться всѣм его Членам, когда сам говорит: "Возвеселися сердце мое, и Возрадовася Язык мой"?» [5, с. 331], – риторує письменник, постулюючи, що саме серце і є справжньою людиною, духом премудрості та душею.

«Веселість серця», «радість сердечна» через постійне заглядання в «печери сердечні» – лейтмотив сквородинівських творів: «Естли разсудить, то всѣм человѣческим затѣям, сколько их тем тысяч разных ни бывает, выйдет один конец: Радость сердца»; «Словом, всѣми способами, какіе только вздумать можем, стараемся веселить дух наш. О, сколь великим веселієм доволствуются знатные и достаток имѣющие в свѣтѣ персоны! В их-то домах радостію и удовольствіем растворенной дух живет. О, сколь дорога ты, радость сердечная!» [5, с. 502]; «Глянь в сердечныя пещеры. В душѣ твоей глагол. Вот будеш с НИМ весіол!» [5, с. 82]. Живим Глаголом є, на переконання мандрівного філософа, сам Бог – «лутчій Астроном», джерело радості та душевної насолоди людини, якщо її воля збігається з Господньою, яка «Верх и Закон Законов» [5, с. 667]: «Боже! о живой Глагол! кто есть без тебе весьол? / Ты един всѣм жизнь и радость, / Ты един всѣм рай и сладость! / Убій злу волю в нас! да твой владѣет ГЛАС» [5, с. 82].

Н. Левченко справедливо зауважує, що «страждання і смерть Христа на Голгофі, за Г. Сковородою, перевтілюються в сакральну жертву єдності Бога і людини, в межах якої відкривається шлях до спасіння і вічної радості. Страждання перетворилося на вищу радість і життєдайний сміх, який невід'ємно пов'язаний з нею» [7, с. 108]. Радість та веселість, які живляться надією на дар спасіння й Божу любов, стають неодмінними супутниками християнина. «Без Бога ничто не веселит» [5, с. 667], – висновує Григорій у діалозі «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира», а в листі до Михайла Ковалинського (друга половина вересня – початок жовтня 1762 р.) автор зазначає, що варто наслідувати тих людей, які свої душі готують як гідну Божу обитель, бо саме «коли Бог оселиться в їхніх душах, коли запанує в них, тоді те, що здається юрбі чимось нестерпним, страшним, безплідним, стане для них божественним, сповненим нектару й амброзії, одним словом ["веселіє вѣчное"]» [5, с. 1072]. Тож не випадково Сковорода у своїх творах використовує біблійні рядки «Веселіє сердца живот человека, и радование мужа долгоденствіе» («Веселіє сердца живот человекѹ») (порівняймо: «...веселье сердца – жизнь человека, и радость мужа – долгоденствие» (Сир. 30:23)) п'ять разів. У 24-му вірші Книги Сираха читаємо: «люби душу твою и утешай сердце твое и удаляй от себя печаль, ибо печаль многих убила, а пользы в ней нет».

Прикметно, що у виписках і позначках під час читання слов'янської Біблії 1820 року Гоголь, обмірковуючи текст Другого послання до коринтян 7:11, занотовує на берегах, що необхідною є лише «печаль по Бозе», яка означає скорботу через віддалення від Творця та є рятівною: «Печаль по Бозе в спасенье» [3, т. 9, с. 154]. За біблійним словом, будь-яка печаль втрати матеріальних статків, слави, задоволень – печаль світу, що призводить до смерті (див, наприклад, 15-ту бесіду Йоана Золотоустого: «Когда печалишься об имуществе, о славе, об умершем; все это печаль мира, а потому и причиняет смерть»), що кореспондує зі сковородинівською лаконічною максимом: «Когда ты не весиол, то всьо ты мертв и гол» [5, с. 81].

Один з перших Гоголевих епістолярних контекстів, у якому згадано концепт «печаль», стосується внутрішніх переживань автора. Утім, печаль як меланхолійний стан, пов'язаний із благоговінням перед Богом, є характерною ознакою не лише критичних моментів («Хотел даже посягнуть на жизнь свою. Но Бог удержал меня от сего – и к вечеру приметил я в себе только печаль, но уже не порывную...» [3, т. 10, с. 26]), а й світовідчуття 16-річного юнака, що фундується на

вірі у Всевишнього. Саме віра – основна зброя в боротьбі письменника з печаллю та прикрощами: «Благословляю тебя, священная вера! В тебе только я нахожу источник утешения и утоления своей горести!» [4, т. 10, с. 26]. Недарма в листі він, занепокоєний гіркотою матері, радить, як її позбутися, на власному прикладі: «Ах, меня беспокоит больше всего Ваша горесть! Сделайте милость, уменьшите ее, сколько возможно, так, как я уменьшил свою. Прибегните так, как я прибегнул, к Всемогущему» [3, т. 10, с. 26].

У святоотцівській літературі позірною є диференціація сміху, сміхотворства та радості й веселості як неодмінних складників духовного світу християнина. Для Гоголевого листування 1830-х років прикметні словосполучення зі словом «радість» як синонімом «веселості», що характеризують насамперед настрої і душевний стан письменника: «я теперь в совершенной радости» [3, т. 10, с. 36], «весел, радостен» [3, т. 10, с. 37], «сколько новых радостей ожидает меня...» [3, т. 10, с. 38], «весел почти всегда, и особливо теперь, когда... радостно полечу обнять вас, милая, почтеннейшая маминька...» [3, т. 10, с. 46]. У цей період, зізнається автор, він, спраглий бажанням веселості, намагається «розгадати науку веселого, щасливого життя» [3, т. 10, с. 50], а себе йменує не інакше, як «охотником всего радостного» [3, т. 10, с. 50]. Веселість у нього ототожнюється з ріднею та всім, що близьке серцю, і контрастує з «тягостным приобретением пользы» [3, т. 10, с. 82]. Душевні страждання й неможливість утішення матері Гоголь також пов'язує з волею Божою: «Изредка только, как от самого Бога, посещает меня мысль, что, может быть, всё это делается с намереньем; может быть, сеются между нами огорчения для того только, чтобы мы могли потом безмятежно и радостно пользоваться жизнью» [3, т. 10, с. 118].

Справжня мудрість людини, на думку Гоголя, полягає в умінні веселитися, коли довкола сумно [3, т. 12, с. 403]. Веселість в епістолярії письменника контрастивна до смутку, печалі й нерідко споріднюється за риторикою та змістом із настановами святих отців, де визначальними є віра, богопокладання, боротьба з неспокоєм душевним: «Самое главное – считайте всё за ничто, кроме одного Бога, как оно и действительно есть, и ничем не смущайтесь. Поверьте, что всё это, что вас так смущает, в существе своем такая дрянь, что грех даже и думать о том много. Старайтесь лучше быть веселы и беспрестанно благодарите Бога за то, что у вас уже есть; потому что и этого уже очень много, и многие бы поменялись с вами своей участью» [3, т. 12, с. 416]. Смуток, за Гоголем, є наслідком

порожнечі та безпліддя колишніх веселощів через те, що вони не були спрямовані на користь, передусім душевну. Письменник упевнений, що будь-які буденні заняття можна поділити на два типи: мертві й живі. Перші провокують «скучное расположение духа» [3, т. 12, с. 417], другі спонукають до збагачення духовного, де й може людина віднайти щастя. Отож веселощі так чи інак кореспондують із християнським поняттям користі.

Веселий душевний настрій загалом у концепції Сковороди символізує здорове життя, а невеселість письменник нерідко прирівнює до стану «мертвої душі», що, безумовно, імпліцитно асоціюється з основною Гоголевою темою 40-х років: «Кто грусть во утробѣ носит всегда, / Тот лежит во гробѣ, нежил никогда. / Ах утѣха и радость! О сердечная сладость! / Прямая ты жизнь» [5, с. 85]; «Тот суще живет, кто, весела зрака / Будучи, свѣтлѣ жизнь ведет без мрака. / А кто печален безпрестанно тужит, / Того мертвого смерть протяжна душит» [5, с. 129].

Концепт щастя, що вміщує веселий дух та радість, формує Гоголеве правило життя як для себе, так і для оточення. «Живите как можно веселее, прогоняйте от себя неприятности, по крайней мере не смущайтесь ими: всё пройдет, всё будет хорошо. Неужели вы не замечаете чудной воли высшей – всё это делается единственно для того, чтобы мы более поняли после свое счастье» [3, т. 10, с. 152], «Веселитесь! Всё трень-трава!» [3, т. 11, с. 10], «Будьте вечно веселы душой!» [3, т. 11, с. 262], «...Нам должно быть бодрыми, деятельными, вместе трудиться и веселиться» [3, т. 10, с. 169], – читаємо в листах письменника до рідні та друзів.

Григорій Сковорода, оприявнюючи ідею «сродної праці», оперує поняттям професії / посади, що своєю чергою стає джерелом веселого духу людини: «Должность наша есть Источником Увеселения. А если кого своя Должность не веселит, сей, конечно, не к ней сроден, ни Друг ея вѣрный, но Нѣчтось возлѣ нея любит, и как неспокоен, так и нещаслив» [5, с. 167]. «Вінцем радості» (Сковорода «запозичує» вислів із Книги Ісуса, сина Сирахового 1: 11; 6: 32; 15:6) іменує письменник сродну працю, на яку надихає Блаженний Дух: «Труд есть живой и неусыпный всей Машины ход потоль, поколь породит совершенное дѣло, соплѣтающее Творцу своему Вѣнец радости» [5, с. 651]. Головним же суспільним обов'язком, за філософією любомудра, є шукання Царства Божого, адже будь-яка посада «не веселит и без Страха Божия есть, как без Главы, мертва, сколько бы она отправляющему ни была сродна» [5, с. 167]. «Страх Господень

возвеселит Сердце» – цю біблійну мудрість Книги премудрості Ісуса, сина Сирахова (1:12), неодноразово вплітає в текстове полотно Сковорода, вигранюючи ідею дотримання волі Божої як утілення раціонального страху Божого, що гарантує істинний добробут.

Ігнорування покликання, сродної праці, зумовлених послухом Божим, також, уважає філософ, призводить людину до «хвороби думок», до браку куражу й веселощів: «Пересмотрѣвъ всѣ Планеты и приобрѣвъ все Міры, не имѣя и не зная тое, что для тебе, и Скуден, и не Знаток, и не весел еси. Так, как перевѣдав всѣ Дороги, но не увѣдав твою, ничево и не знаеш, и не имѣеш, и не Куражен. Да и Как быть можеш куражен, лишен для тебе нужного? Как имѣть станеш, не сыскав? А как сыщеш, не узнав? Как же узнаеш, лишен Сладчайшаго и Всевождедѣннѣйшаго твоего Руководителя, СВѣТА БОЖІЯ?» [5, с. 178].

Зауважимо, що саме праця завжди, на думку Гоголя, як і Сковорода, структурує веселість, що координується з біблійними настановами щодо звершення добрих справ як передумови посилення радості. Автор «Мертвих душ» уточнює: праця має бути спокійною, корисною, «без хлопот, суетливости и поспешности» [3, т. 10, с. 154]. Письменник, який прагне, за власним зізнанням, цілковито перетворитися на любов [3, т. 12, с. 85], наголошує, що веселість не дістати задарма, вона входить у душу насамперед через працю, коли є впевненість, що ця праця спрямована для добра інших: «...Когда принимаемся за этот труд не иначе, как за богоугодное и высокохристианское дело, такой только труд святится и может дать веселье душе. После него всякая минута веселья кажется нам веселее вдвое...» [3, т. 12, с. 219]. Тож корисна праця, уважає Гоголь, є джерелом духовної веселості, стійкого миру, непорушного душевного спокою, виваженого погляду на світ, світлого прагнення до Бога.

За онтологією Сковорода, буття людини має двочасовий вимір і акумулюється в константі вічного хронотопу. Перший час – природний, другий – метафізичний, тобто Царство Боже. «Одно время есть плакать, а второе время смѣяться» [5, с. 397], – пише автор, парафразуючи Екклесіястову мудрість (3:4) «время плакать, и время смеяться». «...Разумѣй и различай Время Слез и Время Смѣха, – читаємо в «Діалогі. Ім'я Ему: Потоп Зміин» [5, с. 965]. Часова матриця, за Сковородою, циклічна й повсякчасна: справжня печаль змінюється радістю, адже всі людські бажання та події зумовлені часом і обставинами й не завжди є продуктом волі людської, натомість лежать поза межами її свідомих бажань, адже «всею свое время, и

время всякой вещи под небом» (Еккл. 3:1). Ось чому, за письменником, треба пізнати обидві часові перспективи й керуватися ними, бо «кто одно знает, а не ДВОЕ, тот одну бѣду знает» [5, с. 397]. Загалом людству, на думку екзегета Сковороди, притаманна заболоченість гріхом. Боязнь, печаль, відчай – знакові риси мирян: у «всѣх ветхое Сердце, земленный Язык» [5, с. 262]. У байці «Щука і рак» автор обмірковує поняття гріха та його носіїв, що живуть пристрастями. «Кое мѣсто увеселит его? Кая Прибыль раскуражит Сердце Его?» [5, с. 172], – запитує письменник, постулюючи, що серце та душа «нешасного Раба» повсюди сповнені нещастя.

Письменник виводить формулу, яка за своїми складниками уподібнюється до догматики святих отців: «Из Неблагодарности Уныние, Тоска и Жажда. Из Жажды – Зависть. Из Зависти – Лесть, Хищение, Татьба, Кровопролитие и вся Беззаконій Бездна. В Безднѣ же сей царствует вѣрчная Печаль, Смущение, Отчаяние...» [5, с. 902]. Скрухами, бідами, сум'яттям керує диявол, і лише Божа сила вселяє в серця веселий дух і радість – така сакральна максима увиразнює богомислення Сковороди: «А как сей злый Вожд и Глава Зміина приводит все Сердечное Сокровище в Смущение, так напротив того, веселый Божій Мир благовѣствующій Язык приносит всему Сердцу, всей Безднѣ нашей, Радость и Свѣт» [5, с. 271].

Сковорода був переконаний, що люди, наділені мудрістю, тільки здаються сумними, насправді ж охоплені радістю й сміються «таємним сміхом» [13, с. 77]. Одним зі складників філософської натури людини, за автором, коли думки спокійні, серце мирне й навколо все світло й щасливо, також є веселий дух [5, с. 1366]: «Радование есть цвѣт челоуѣческой жизни, – пише Сковорода, – оно есть главная точка всѣх подвигов» [5, с. 1363].

Плач і сміх у сенсомодельовальній матриці Сковороди взаємозумовлені й навіть тотожні: «Плач ведет к Смѣху, а Смѣх в Плачѣ кроется. Приличный Плач есть То же, что Благовременный Смѣх» [5, с. 965]. Синтагма «...Всякое благое Дѣло в зачатіи и в коренѣ горкое, а в плодах своих сладкое, и сѣмьившіе со слезами – жнут с радостію» [5, с. 458], частина якої є парафразою біблійного вірша «Сеявшие со слезами будут пожинать с радостію» (Пс. 125:5), органічно пов'язана з міфологемою шляху людського: широкого та вузького, концептами «сівба і жнива», коли сіяння добрих справ навіть у горі та скорботах означає прийдешню радість, бо кожна чеснота має винагороду. І плач, і сміх, уважає письменник, «ради нашего Господа» [5, с. 1074]. Ось чому в епістолярії Сковорода

повсякчас радить радуватися в Господі, а найвищою мірою радості вважає чисту совість та добрі сподівання. Веселим зробити серце може Бог, а радість у Бозі є протидією нудьзі. Мотив нудьги, смутку, подібно до Гоголевої естетики, є своєрідним антисвітом і завжди протиставляється душевному миру й веселості серця. Веселість, за логікою мислителя, гарантує «здоров'я гармонійної душі» [5, с. 1088], тож душа, яку Сковорода маркує як чашу, сповнену «вічної радості» [5, с. 1278], якщо має хоч якусь ваду, не може бути веселою.

Веселість у багатьох листах автора «Вечорів...» також атрибутується концептами «душа», «дух» і «дитя». Ісіхастський образ сміху душі («Кто облекся в блаженный, благодатный плач, как в брачную одежду, тот познал духовный смех души (т. е. радость)», за Йоаном Ліствичником), де сміх і плач взаємозумовлені, на противагу профанній проєкції, використовує й пізній Гоголь, об'єктивуючи життя крізь «видный миру смех и незримые, неведомые ему слезы». Сміхотворство, яке Йоан Ліствичник іменує «дщерью алчности», а Ісаак Сирін приписує до діяльності, що віддаляє людину від «сокровищ премудрости и познания тайн Божиих», протиставляється духовному сміху душі як ознаці її вивільнення від гріха. Покаянний «благодатний плач» у фокусі творчої еволюції Гоголя концептуалізує джерело духовного сміху, радощів, розв'язання дилеми сміхотворства.

Автор «Мертвих душ», читаючи Ісаака Сиріна, не міг обійти увагою настанови святого: «Веселись с веселящимися, и плачь с плачущими; ибо это – признак чистоты. С больными болезнуй; с грешными проливай слезы; с кающимися радуйся. Будь дружен со всеми людьми; а мыслью своею пребывай один» [12, с. 199]. Початкові слова цитати святого суголосні з біблійною настановою апостола Павла: «Радуйтесь с радующимися и плачьте с плачущими» (Рим. 12:15), і прикметно, що до рядків послання, що стосуються 12-го розділу, Гоголь зробив напис на берегах своєї Біблії під час читання: «Поведение к ближним» [3, т. 9, с. 151].

У гоголезнавстві вже докладно проаналізовано вплив послань апостола Павла на творчість (ідеї внутрішньої людини, мандрування, слова) і релігійний світогляд автора «Мертвих душ». Учення апостола, за Гоголем, потрібне для кожного християнина, адже навчає основного – виходу на «пряму дорогу» та як кожному «бути на своем месте и выполнить все свои обязанности в мире как в отношении к высшим, так и низшим» (лист до сестри Ольги від 20 січня 1847 р.) [3, т. 14, с. 49].

Сковорода, що уважно штудіював усі тексти Святого Письма, також не оминув увагою вчення апостола Павла, який, за філософом, веде все до Воскресіння (1 Кор. 15:41–42), «то есть к Человѣку» [5, с. 314]. Якщо в Гоголівій Біблії найбільша кількість записів пов'язані з посланнями апостола Павла, то для Сковороди індекс покликань, приміром, на Перше послання апостола до коринтян – 1,6 % від усіх біблійних покликань [5, с. 34].

У контексті досліджуваної проблематики Сковорода кваліфікує радість як «здравіє сердца»: «“Радуйтесь непрестанно. О сей радости молитесь, о всем благодарите”. Естли такое сердце еси, тогда ты не ветхій еси человек» [5, с. 1237]; «Всегда радуйтесь. Непрестанно молитесь. О всем благодарите» [5, с. 518] (порівняймо: «Всегда радуйтесь. Непрестанно молитесь. За все благодарите» (Сол. 5:16–18)). Письменник розширює контекстуальне поле сигніфікативної форми «молитва»: «Велит всегда питать внутрь Мир и радость Сердечную и будто в горящую Лампаду Елей подливать. И сие-то Значит: “непрестанно молитесь”, то есть желайте Его вседушно» [5, с. 518], апелюючи до тези про вдячність та задоволеність як причину веселості: «А как только здѣлаетесь за все благодарны, то вдруг збудутся на вас сии Слова: “веселіе Сердца Живот Человѣку» [5, с. 518] (порівняймо: Сир. 30:23: «веселье сердца – жизнь человека»). Прикметно, що й Гоголь, читаючи Послання апостола Павла, наголосив на цьому нотаткою на берегах: «Всегда радуйтесь и непрестанно молитесь» [3, т. 9, с. 157].

За словами Сковороди, спів біблійних пророків є звісткою Веселості. Частотне цитування пророка Ісаї, наприклад, 55:12 («“С Веселіем изыйдете”. Что ж далѣе? “И с радостію научитесь”») [5, с. 332], і постійне згадування апостола Павла утворює письменника в розумінні радості як істинного миру душевного та спасіння: «Спасеніем душъ есть основательная радость и твердая надежда, дышут таковым же пьянством и сии Павловы слова: “Кто ны разлучит от любви Божіа?”. “Но во всѣх сих препобѣждаем за возлюбшаго нас”. Видите, сколько сильно в сем мужѣ вкоренилась радость, что всѣ горести его приуслаждает, ничто ему не страшно, весел и в темницѣ. Сей есть Истинный Мир» [5, с. 568].

Отже, аналіз проблеми сміху в сквородинівській та гоголівській екзегезі Святого Письма, оприявленої в контекстуальних кластерах «радість – печаль», «веселість серця – гріховність», «сміх – плач / сльози», дав змогу простежити зв'язок означених антиномій із біблійною ноематикою, висвітлити їхню семантичну дифузію. Сковорода,

як і Гоголь, артикулює теологічні сенси Слова Божого, рецепціючи амбівалентну природу сміху як таку, скасовуючи альтернативність минулого й осучаснюючи істини біблійного тексту, універсалізуючи його як безначальну істину, Логос світу.

Література

1. Аверинцев Сергей. Собрание сочинений / Под ред. Н. П. Аверинцевой и К. Б. Сигова. Связь времен. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 448 с.
2. Бахтин М. М. Искусство слова и народная смеховая культура (Рабле и Гоголь). *Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет*. Москва: Худ. лит., 1975. С. 484–495.
3. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. Москва: Изд-во Моск. Патриархии, 2009–2010.
4. Гольденберг А. Х. Архетипы в поэтике Н. В. Гоголя. Волгоград: Изд-во ВГПУ «Перемена», 2007. 261 с.
5. Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків–Едмонтон–Торонто, 2011. 1399 с.
6. Золотусский И. Смех Гоголя. Москва: Московские учебники и Картография, 2005. 384 с.
7. Левченко Н. М. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди. Харків: Майдан, 2022. 202 с.
8. Манн Ю. В. Поэтика Гоголя. Москва: Худ. лит., 1988. 413 с.
9. Матковська І. Сміх Григорія Сковороди. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: зб. наук. пр. / Ін-т філософії Г. С. Сковороди [та ін.]; [відп. ред. І. П. Стогній]. Київ: [б. в.], 2003. С. 282–286.
10. Нога Г. «Сміх мнь сотвори, Господь»: сміх у поезії Григорія Сковороди. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*: зб. наук. праць / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Осередок Наук. т-ва ім. Т. Шевченка в Черкасах. Черкаси, 2013. С. 132–140.
11. Нога Г. Маски сміху в поезії Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії*. Вип. 1. 2011. С. 77–82.
12. Творенія іже во святыхъ отца нашего Аввы Исаака Сиріянина, подвижника и отшельника, бывшего епископомъ христілюбиваго града Ниневіи. Слова подвижническія. Изданіе третье, исправленное. Сергіев Посад: Типография Св.-Тр. Сергіевой Лавры, 1911. 522 с.
13. Ушкалов Л., Марченко О. Нариси з філософії Григорія Сковороди. Харків: Основа, 1993. 152 с.
14. Шевчук Т. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковороди. Ізмаїл: ЗМІЛ, 2010. 360 с.

References

1. Averintsev, Sergey (2005). *Sobraniye sochineniy* [Collected Works]. Kyiv: DUKH I LITERA Publ. 448 p. [in Russian].

2. Bakhtin, M. M. (1975) *Iskusstvo slova i narodnaya smekhovaya kultura (Rable i Gogol)* [The Art of Word and Folk Culture of Laughter (Rabelais and Gogol)]. Bakhtin, M. M. *Voprosy literatury i estetiki: Issledovaniya raznykh let*. Moscow: Khud. lit. Publ. pp. 484–495. [in Russian].

3. Gogol, N. V. (2009–2010). *Polnoye sobraniye sochineniy i pisem* [Full Composition of Writings and Letters: in 17 Volumes]. Moskva: Mosk. Patriarkhii Publ. [in Russian].

4. Goldenberg, A. Kh. (2007). *Arkhetipy v poetikye N. V. Gogolya* [Archetypes in M. V. Gogol's Poetics]. Volgograd: VHPU "Peremena" Publ. 261 p. [in Russian].

5. Hryhorii Skovoroda (2011). *Povna akademichna zbirka tvoriv* [Complete Academic Collection of Works]. Kharkiv–Edmonton–Toronto. 1399 p. [in Ukrainian].

6. Zolotusskiy, Y. (2005). *Smekh Gogolya* [Gogol's Laughter]. Moscow: Moskovskiy uchebnyy i kartografiya. 384 p. [in Russian].

7. Levchenko, N. M. (2022). *Bibliina hermenevtyka Hryhorii Skovorody* [Hryhorii Skovoroda's Biblical Hermeneutics]. Kharkiv: Maidan Publ. 202 p. [in Ukrainian].

8. Mann, Yu. V. (1988). *Poetika Gogolya* [Gogol's Poetics]. Moscow: Khud. lyt. Publ. 413 p. [in Russian].

9. Matkovska, I. (2003). *Smikh Hryhorii Skovorody* [Hryhorii Skovoroda's Laughter]. In: Stohnii, I. P. (Ed.). *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist: zb. nauk. pr.* [Skovoroda Hryhorii: Ideological Heritage and Modernity: Collection of Scientific Works]. Kyiv. pp. 282–286. [in Ukrainian].

10. Noha, H. (2013). "Smikh mne sotvory, Hospod": smikh u poezii Hryhorii Skovorody ["Make Me Laugh, O Lord": Laughter in Hryhorii Skovoroda's Poetry]. *Literaturoznavstvo. Folklorystyka. Kulturolohiia: zb. nauk. prats – Literary studies. Folklore studies. Culturology: Collection of Scientific Works*. Cherkasy. pp. 132–140. [in Ukrainian].

11. Noha, H. (2011). *Masky smikhu v poezii Hryhorii Skovorody* [Masks of Laughter in Hryhorii Skovoroda's Poetry]. *Pereiaslavski Skovorodynivski studii - Pereiaslav Skovoroda Studios. Iss. 1*. pp. 77–82. [in Ukrainian].

12. Abba Isaac the Syrian (1911). *Tvoreniya izhe vo svyatykh ottsa nashego Avvy Isaaka Siriyanina, podvizhnika i otshelnika, byvshago episkopom khristolyubivago grada Ninevii. Slova podvizhnicheskaya*. [The Works of Our Holy Father, Abba Isaac the Syrian, an Ascetic and Hermit Who Was the Bishop of the Christ-Loving City of Nineveh]. Sergiyev Posad: Troitse-Sergiyeva Lavra Publ. 522 p. [in Russian].

13. Ushkalov, L., Marchenko, O. (1993). *Narysy z filosofii Hryhorii Skovorody* [Essays on Hryhorii Skovoroda's Philosophy]. Kharkiv: Osnova Publ.. 152 p. [in Ukrainian].

14. Shevchuk, T. (2010). *Na perekhresti epokh: antychna literatura u tvorchosti Hryhorii Skovorody* [At the Crossroads of Eras: Ancient Literature in Hryhorii Skovoroda's Works]. Izmail: ZMYL Publ. 360 p. [in Ukrainian].

Skvira, N.

Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher of the Department of Foreign and Slavic Literatures of Shevchenko Institute of Literature of NAS of Ukraine
skviranata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6602-4641>

**Hryhorii Skovoroda's and Mykola Gogol's Laughter:
Genesis, Functioning, Semantic Code**

The paper studies the nature of laughter as an artistically expressed category in Hryhorii Skovoroda and Mykola Gogol's works. The author proves that the dominants of the both writers' poetics are not only apparent cross-motives, images, biblical ideological and symbolic paradigm, but also similar models of their own spiritual experience, search for meaning, God- and self-knowledge.

Phenomenal experts of the Bible as a symbolic and iconic symphonic unity, Gogol and Skovoroda believed that one of the main tasks of every person is to know himself and, having eradicated deep passions, resurrect to a new life, to turn into a "new person". Gogol, calling himself a "servant" and "deputy" of laughter, is convinced that laughter is the weapon that helps bring a person closer to the image of God, reconciling the inner and outer.

Joy in Gogol's epistolary writings contrasts with sadness and grief and is often related in rhetoric and content to the teachings of the Holy Fathers, where faith, devotion to God, and the struggle with mental unrest are decisive. Laughter, according to Skovoroda, has an educational direction and is also a catalyst for the purification of the soul and body, because physical health is necessarily connected with mental peace, therefore, the author claims, sadness is detrimental to life and gives rise to spiritual baseness.

The analysis of the problem of laughter in Skovoroda's and Gogol's exegesis of the Holy Scripture, manifested in the contextual clusters "joy-sorrow", "joy of heart-sinfulness", "laughter-crying/tears", made it possible to trace the connection of the indicated antinomies with biblical noematics and to highlight their semantic diffusion. Skovoroda, like Gogol, articulates the theological meanings of the Word of God, receiving the ambivalent nature of laughter, abolishing the alternative nature of the past and modernizing the truths of the biblical text, universalizing it as the beginningless truth, the Logos of the world.

Key words: laughter, laughing word, poetics, reception, the Bible.